Din Fenomenolojisi

HAKAN OLGUN

Din Fenomenolojisi / Hakan Olgun
© MilelNihal Yayınları / İstanbul 2026

Birinci Baskı
MilelNihal 2026

Genel Yayın Yönetmeni
Hakan Olgun

Sayfa ve Kapak Tasarımı
Bilal Patacı

ISBN
978-625-91278-0-4

Kasım 2026

Baskı ve Cilt

Step Ajans Reklamcılık, Matbaacılık Tan. ve Org. Ltd. Şti. Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Bağcılar/İstanbul 0212 446 88 46
Matbaa Sertifika No: 45522

MilelNihal Yayınları
Akşemseddin Mahallesi M. Sarper Alus Sokak No: 4/6 Fatih İstanbul. 0212 533 97 31

MilelNihal Yayınları HİKAV Yayın Kültür Araştırma ve Eğitim Hizmetleri A.Ş.'ye aittir.
Yayınevi Sertifika No: 40767

© Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.

HAKAN OLGUN

Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi'nden 1996 yılında mezun oldu. Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde "Lutheran Protestanlık ve Modern Toplumun Oluşumundaki Doktrinal Temelleri" adlı doktora teziyle Lisansüstü eğitimini tamamladı. 2000 yılında aynı üniversitede Araştırma Görevlisi oldu. 2007 yılında İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı'na Yardımcı Doçent olarak atandı. 2010-2011 akademik döneminde Tübitak bursuyla Oxford Üniversitesi'nde post-doktora çalışmasında bulundu. 2011 yılında Doçent, 2016 yılında Profesör olan Olgun, hâlen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesidir. Elinizdeki kitabın yanı sıra yazarın eserleri arasında şunlar sayılabilir: *Luther ve Reformu: Katolisizm'i Protesto* (Ankara: Fecr, 2001), *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu: Protestanlık* (İstanbul: İz, 2006), *Luther ve İslâm: Teolojik Uyum Sorunu* (İstanbul: Ağaç, 2008), *Kalvinizm'de On Emir* (Ankara: Eski Yeni, 2012), *Tuz ve Işık - Hz. İsa'nın Dağ Vaazı* (İstanbul: İnsan, 2015) ve *Hz. Musa'nın Muhalefeti: Horus'u Öldürmek* (İstanbul: MilelNihal, 2021).

İçindekiler

Ön Söz VII

Giriş 1

I. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE 9
- Fenomenoloji 11
- Din Bilimi ve Fenomenoloji 17
  - Religionswissenschaft 18
  - Tarihsel Bağlam 23
  - Karşılaştırma 26
- Din Fenomenolojisi: Temel Özellikler 31
  - Betimleyicilik 33
  - İndirgenemezlik 35
  - Yönelimsellik 39
  - Epoche 41
  - Eidetik Sezgi 44
- Dine Fenomenolojik Yaklaşımlar 47
  - Betimsel-Sistematik Yaklaşım 48
  - Yapısal-Evrenselci Yaklaşım 55
  - Tarihsel-Tipolojik Yaklaşım 69
  - Yeni Tarz Fenomenolojik Yaklaşım 75
- Metodolojik Süreç 81
  - Betimleme 84
  - Karşılaştırma 84
  - Sistematikleştirme 84
  - Anlama ve Yorumlama 85
  - Kutsalın Yapısını Tespit 85

II. BÖLÜM: DİNİ FENOMENLER 87
- Dini Tecrübe 89
  - Kutsalla Karşılaşma 91
  - Mistik Deneyim 102
  - Vahyi Muhataplık 111
  - Manevi Yenilenme 119
- Ritüel ve İbadet 127
  - Sembolik Anlam 130
  - Tekrarlama 137
  - Aktif Katılım 145
  - Tatmin Duygusu 153

Kutsal Kişiler 161
İlahi Bildirim Alanlar 163
Kutsalla Birleşenler 170
Feragat Örnekleri 179
Kutsal Aracılar 189
Kutsal Mekân 197
Kozmik Eksen: Axis Mundi 199
Yaşanmış Deneyim Mekânı 205
Doğal Coğrafya 214
Ritüel Mekânı 220
Kutsal Zaman 229
Zamanın Kutsallaşması 231
Dönüştürücü Kutsal Zaman 240
Kutsalın Zamansızlığı 247
Ritüel Zamanı 253
Kutsal Anlatı ve Mitler 261
Mitin Sembolik Anlatımı 263
Dini Tecrübe ve Mit 271
Ritüel ve Kutsal Anlatı 277
Yaratılış ve Köken Mitleri 282
Din ve Sembol 293
Dönüştürücü Semboller 295
Temsili Semboller 304
Söylemsel Semboller 313
Sunumsal Semboller 322

III. BÖLÜM: YENİ GÖRÜŞLER 331
Din Fenomenolojisi'ne Eleştiriler 333
Teorik Temel Yoksunluğu 335
Kavramsal Dışlayıcılık 337
Mutlak Nesnellik Sorunu 340
Ortak Öze İndirgeme 343
Din Fenomenolojisi'nin Geleceği 349
Paradigma Değişimi 350
Disiplinlerarası Genişleme 353
Yaşanan Dine Odaklanma 356
Yeni Çağ Maneviyatı 359

Sonuç 363
Kaynakça 367
Dizin 377

GİRİŞ

Müslüman bir hacı, Mina'da "Cemerât" olarak bilinen yerde küçük, orta ve büyük şeytana doğru yedişer taş atarken, aslında Hz. İbrahim'in sünnetini yerine getirdiğine inanmaktadır. İslam geleneğinde, oğlu İsmail'i kurban etmek üzere mezbaha doğru yürüyen Hz. İbrahim'in, kendisini bu işten vazgeçirmek için önüne çıkan şeytanı burada taşladığına inanılır. Dolayısıyla Müslüman bir hacının şeytan niyetiyle beton blokları taşlaması, bir anlamda onun Allah yolunda önüne çıkan şeytani duygulara karşı koyup direnme niyetini ifade etmektedir. Diğer yandan, kutsal şehir Roma'da bir Hıristiyan, St. Lawrence Kilisesi'nde bulunan *scala sancta*, yani "kutsal merdiven"in basamaklarını, dizlerinin üzerinde sürünerek çıkarken, gerçekte İsa Mesih'in çilesine katılıp o duyguyu hissetmeyi arzulamaktadır. Katolik bir Hıristiyana göre, Kudüs'ten getirilen bu merdivenin basamaklarına, ölüm cezasının onaylandığı Roma eyalet valisinin konutuna gelen İsa Mesih'in ayakları basmıştır. Bize daha uzak bir coğrafyada ise tanrılara takdim ettiği bir tepsi yiyeceği, tanrılar tarafından tadına bakılmasından sonra geri alıp kendisi yiyen bir Hindu'nun, bu ritüelle "tanrının sofrası"ndan yediği ve onun lütfuna eriştiği inancı, niyet olarak birbirinden çok farklı değildir. Bir diğerine tuhaf hatta anlamsız gelse de bu üç dindar insanın farklı davranışları, dünyevi âlemin sınırlarını aşıp ruhsal olarak aynı kutsallık duygusunu tecrübe etmeye yöneliktir. Bu örneklerde olduğu gibi, dini tecrübelerin, ardında yer alan niyetlerle açıklanması, numen ve fenomen ilişkisi üzerine odaklanan din fenomenolojisinin temel konusunu oluşturmaktadır.

İslam bilim geleneğinde farklı dinler üzerinde yapılan araştırmalar, "milel ve nihal" olarak bilinen bir tasnifle, X. yüzyıl gibi erken bir dönemde başlamıştır. Bu dönemde Müslüman âlimler, farklı din ve inançlara dair pek çok eser kaleme almışlardır. Nitekim din bilimcisi Eric J. Sharpe, Hıristiyanların diğer dinlere karşı ilgisiz olduğu bir dönemde, "milel ve nihal" geleneğinin önemli temsilcilerinden olan Taberî, Mes'ûdî ve Bîrûnî gibi İslam âlimlerinin Yahudilik, Hıristiyanlık, İran ve Hind dinleri hakkında eserler yazdıklarına dikkat çekerek, özellikle Şehristânî'nin dünya edebiyatında ilk din tarihi kitabını yazma onuruna sahip oldu-

ğunu ifade eder. Ancak İslam bilim tarihinin erken döneminde başlayan bu tür araştırmaların, bilimsel bir metodoloji olarak modern din bilimlerine aktarılması mümkün olmamıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde, bu kez Batılı ülkelerde farklı dinlere ilişkin bilimsel çalışmalar pozitivist paradigma ya da misyonerlik perspektifiyle temellenmiş olsa da hızlı bir gelişme göstermiştir. Başlangıçta, bir yanda din kurumunu yargılayıcı bir tarzda ele alan pozitivist ve kolonyalist yaklaşım etkili olurken diğer yanda, bu yaklaşımı eleştiren daha çok kuzey Avrupa ülkelerindeki din bilimcileri tarafından farklı bir din araştırmaları perspektifi gelişmiştir. Bunun sonucunda Batı'da, dinlerin tarihsel bağlamını gözetip dini fenomenleri karşılaştırmalı yöntemle ele alan yeni bir bilimsel yaklaşım kendini göstermiştir. Özellikle evrimci ve pozitivist paradigmaya eleştirel bakışıyla dikkat çeken bu yeni yaklaşım, F. Max Müller öncülüğündeki "din bilimi" geleneğinden ayrışarak, zaman içinde kendine özgü metotla gelişmeye başlamıştır.

Din fenomenolojisi, "insanın kutsalı nasıl tecrübe ettiğini" merak eden temel bir insani sorudan doğmuştur. Kutsalın tecrübesinin sosyal bilimsel yaklaşımlarla elbette pek çok açıklaması yapılmıştır. Ancak bu tecrübenin "kutsal" kavramının insan bilincindeki karşılığına dayalı olarak anlaşılması, fenomenolojik çabayı ifade eder. Böylece fenomenoloji, dini yalnızca tarih, sosyoloji ya da psikoloji aracılığıyla açıklamak yerine, dini fenomeni dindar insanın bizzat yaşadığı, hissettiği ve anlamlandırdığı biçimiyle betimlemeyi amaçlar. Bu yaklaşım din olgusunu, öncelikle doktrinler ya da kurumlar sistemi olarak değil, dindar insanın kutsalla karşılaşması, kutsala dair semboller ve manevi deneyimlerle temellenmiş bilinçsel bir anlam dünyası olarak ele alır. Bu bakış açısına dayanan dine fenomenolojik yaklaşım; ritüeller, kutsal mekânlar, kutsal kişiler ve sembolik anlamlar aracılığıyla dindar insanın nihai hakikat olarak algıladığı şeye nasıl yöneldiğini incelemektedir. Bu alanın P. D. Chantepie de la Saussaye, Rudolf Otto, W. Brede Kristensen ve Gerardus van der Leeuw gibi öncü isimlerinin yanı sıra Ninian Smart, Jacques Waardenburg ve James L. Cox gibi yakın dönem araştırmacıları arasında, şüphesiz en etkili figür Mircea Eliade'dir. Onun pozitivizme karşı geliştirdiği ve kutsalın indirgenemez (*sui generis*) doğasını savunan fenomenolojik yaklaşımı, Türkiye'deki dinler tarihi çalışmaları üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu nedenle, en fazla Eliade'nin olmak üzere fenomenoloji konusunda öncü din bilimcilerinin kitaplarının bir kısmı Türkçeye tercüme edilmiştir. Böylece bir süredir din fenomenolojisi, İlahiyat fakülteleri programındaki Dinler Tarihi disiplini içinde ele alınmaya başlanmıştır.

Dindar insan açısından, genellikle dinin merkezini inanç esasları oluştururken, bu esaslar kendini ibadet, ritüel ve semboller gibi dinin görünür olan yönlerinde

belli eder. Dinin özü olarak inanç esasları ve bunların tezahürü olan fenomenler, din kurumunun birbirine bağlı iki boyutunu ifade etmektedir. Bu tür fenomenler, kişinin sahip olduğu inancın nesnel düzlemdeki tezahürleri olduğundan, dindar insanın zihninde yer alan inanç esasları, kendini özellikle davranışlar olmak üzere kurumlar, mimari yapılar, kutsal metinler ve semboller yoluyla göstermektedir. Yani dindar insan tarafından sadakatle sahiplenilmiş olan inanç esaslarının görünür olması, bunların ancak gözlemlenebilir unsurlara dönüşmesiyle mümkündür. Kavramsal olarak kişinin öznel ve içsel dünyasındaki bu inanç esasları *numen* kavramıyla ilişkilendirilirken, inancın davranışlara dönüşüp nesnel ve dışsal âlemde görünür hâle getirilmesi *fenomen* kavramıyla ifade edilmiştir. Böylece görünür olan *fenomen*, esasen soyut bir inanç olan *numenin* bir tezahürü anlamına gelir. Bu durumda, inanç motivasyonuna dayalı herhangi bir davranışın, yani dini bir fenomenin doğru anlaşılması, mutlak olarak *numenin* doğru anlaşılmasını gerektirmektedir. Yukarıdaki örneklerde yer alan şeytan taşlamak, kutsal merdivenleri tırmanmak ya da tanrıların sofrasından yemek birer fenomen olurken, esas olan, dindar insanları bu fenomenlere yönlendiren *numenin* etkisidir. Dolayısıyla dini bir fenomen ile bu fenomene neden olan art alandaki inanç, yani *numen*, birbiriyle ayrılmaz bir ilişki hâlindedir.

Din araştırmalarında *numen* ve *fenomen* ilişkisini incelikle araştıran bilimsel yaklaşımın tarihi görece yeni sayılır. Bunun öncesinde, XV. yüzyılda başlayan Batı'nın kolonyalist yayılım süreci, okyanusların aşılarak Amerika, Güney Afrika ve Hind bölgelerinin keşfiyle sonuçlanmıştır. Bu yeni coğrafyanın tabiat çeşitliliğini ve insan davranışlarını incelemeyi hedefleyen doğa tarihçileri, özellikle canlılar üzerinden "türlerin kökeni"nin peşinde olmuşlardır. Evrimci ideolojiye sahip olan bu araştırmacıların, örneğin Melanezya-Polinezya gibi uzak bölgelerden Avrupa'ya getirdikleri bulgular, daha sonra Batı'da bilimsel alana tamamen egemen olan pozitivist paradigmanın ana malzemesini oluşturmuştur. Böylece kilise doktrininin aksine, dinin esasen insan zihninin ürünü olduğu kanaatiyle, dindar insanın "ilkelliğini" dışarıdan ve üstenci bir bakışla ele alan modern bilim anlayışı ortaya çıkmıştır. Ancak din kurumuna yönelik pozitivist anlayışın temel tezlerinin, yeryüzündeki farklı dinlere mensup olan dindar insanlar tarafından muteber görülmediği kolayca tahmin edilebilir. Nitekim çok geçmeden, din kurumunu yargılayıcı bir ideolojiyle ele alan pozitivist düşünce karşısında, dinin doğru anlaşılmasına yönelik bilimsel arayışlar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, felsefi fenomenolojinin metodolojik temeline dayanan din fenomenolojisi, dine dair çalışmalarda, doğrudan dindar insanın anlayışını referans alan bir bakış açısı geliştirmiştir. Bu referans, özellikle kutsal metin, mitik anlatı, ritüel, zaman ve mekân bağlamlı olarak

kutsala dair dinin görünen her yönünü, yani dini fenomenleri araştırma kapsamına dâhil etmiştir. Din fenomenolojisi olarak ortaya çıkan bu yaklaşım, esasen dini bağlamıyla *numen-fenomen* ilişkisini çözmenin peşinde olmuştur. Başlangıçta felsefi düzlemde kendini gösteren fenomenolojik metot, zamanla dini fenomenlerin anlaşılmasında uygulanan bir yaklaşım olarak din bilimleri üzerinde de etkisini hissettirmiştir. Dolayısıyla bir "bilim" olarak kabul görmekle birlikte, din fenomenolojisinin, daha çok dine yönelik fenomenolojik bir "yaklaşım tarzı"nı ya da bu yöndeki "metod"u ifade ettiği de söylenebilir.

Farklı geleneklere ait dini inanç ve uygulamalar, din bilimcisinin en zor çalışma konularının başında gelmektedir. Kendisi de doğal olarak dini bir yargıya sahip olan din bilimcisinin, ele aldığı farklı dinler karşısında tamamen tarafsız kaldığı kuşkulu bir iddiadır. Nitekim yeryüzündeki bütün insanlar belirli bir inanç geleneği içinde doğup büyürler. Aslında kendisini yerleşik bir dini geleneğin içinde bulan insan, mensubu olduğu inancı yegâne hakikat olarak kabul etmek suretiyle diğer dinlere karşı, en azından teolojik düzeyde dışlayıcı bir tutum içinde olur. Bu anlayış, insanın kendi inancını, farklı bir inanca sahip diğer bir insana dayatmasına neden olacak şekilde olumsuz bir etkiyi içinde barındırır. Bu durum ise farklı dini inançların tarafsız bir bakış açısıyla anlaşılması önündeki en önemli engeli oluşturmaktadır. Din fenomenolojisinin yöntemsel yaklaşımı, dindar insanın tecrübesinden yola çıkılarak dini fenomenleri anlamanın bilimsel yolunu açma çabasını ifade eder. Nitekim fenomenolojik din araştırmaları, dinlerin doktrinel açıdan sınırlayıcı etkilerini aşarak farklı dinlere ait fenomenleri anlama yolunda ön yargısız bir çalışma yöntemi iddiasındadır. Bu nedenle din fenomenolojisi, farklı dinlerin tarafsız olarak çalışılmasına imkân veren bilimsel bir din araştırması yaklaşımı ifade etmektedir.

Din fenomenolojisi perspektifli her çalışma, sınırsız bir alana yoğunlaştığının farkındadır. Bütün dinlere ait çok sayıdaki dini fenomeni inceleme konusu yapan her çalışmanın, bu alana dair her şeyi içermesi mümkün değildir. Nitekim elinizdeki bu kitapta da din fenomenolojisi yaklaşımıyla ele alınan bazı fenomenler, genellemelere imkân verecek şekilde incelenmiştir. Kitap temel olarak üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, öncelikle fenomenoloji ve din fenomenolojisine ilişkin teorik konular özetlenmiştir. Bu bölümde, fenomenoloji kavramı çerçevesinde din fenomenolojisinin ortaya çıkışı, temel özellikleri, dinin anlaşılmasına yönelik farklı fenomenolojik yaklaşımlar ve bu tür araştırmaların metodolojik süreci gibi teorik hususlar üzerinde durulmuştur. Kitabın temelini oluşturan ikinci bölümde, dini tecrübe, ritüel ve ibadet, kutsal kişiler, kutsal zaman ve mekân, kutsal anlatı ve mitler ile din ve sembol konuları belirli fenomenolojik örnekler

çerçevesinde incelenmiştir. Son bölümde din fenomenolojisine yönelik eleştirilere işaret edildikten sonra bu tür eleştirilere rağmen fenomenolojik din çalışmalarının geleceğine dair bazı umutlu tahminlerde bulunulmuştur. Referanslar konusunda ise çalışmanın teorik konuların ele alındığı bölümlerinde kaynaklar dipnotlarda ifade edilirken, dini fenomenlerin işlendiği bölümlerde, doğrudan alıntılar dışında kaynak bilgileri dipnotlara alınmamıştır. Ancak dipnotlarda kaydedilmeden faydalanılan kaynakların tümü doğrudan referans gösterilenlerle birlikte kaynakça kısmında sıralanmıştır.

